

FILOSOFIE ALS ARTICULATIE EN PURIFICATIE

Massimiliano Simons

We hebben hier twee polemische stukken over de tegenstelling tussen analytische en continentale filosofie voor ons liggen, die voor de academische lezer waarschijnlijk overkomen als de eeuwige wederkeer van hetzelfde: dezelfde kritieken, dezelfde karikaturen, hetzelfde onbegrip. De stukken van Fred Muller en Sjoerd van Tuinen lijken in dat opzicht niet alleen een karikatuur te maken van elkaar, maar evengoed van het debat überhaupt. Toch geloof ik dat er nog zinvolle pistes te bewandelen zijn in deze discussie, waarvan ik er twee wil aangeven.

Een sociologische analyse

In het stuk van Fred Muller vinden we geluiden van een eerste piste, die helaas niet echt uitgewerkt wordt: een sociologische diagnose van de tweedeling. De tegenstelling wordt dan niet zozeer geanalyseerd als een ideeënstrijd, maar eerder als een tweespalt van instituties, culturen en politiek. Vanuit zo'n sociologische analyse is een pleidooi mogelijk voor een symmetrische analyse: verklaar het succes of het falen van de kampen niet aan de hand van interne kenmerken (zoals hun rationaliteit of obscurantisme), maar door te kijken naar de mate waarin ze slagen andere bondgenoten te mobiliseren voor hun projecten. Deze bondgenoten zou men kunnen vinden in de institutionele structuur van het onderwijs, de fundingprocedures, andere wetenschappers, de tijdschriftcultuur, maar ook het middenveld, de culturele sector of het bredere publiek. Vanuit dat perspectief is het best mogelijk dat beide kanten hun succesverhalen hebben, maar dat ze zich in andere delen van de maatschappij situeren, of zich zelfs als een palimpsest op dezelfde delen anders hebben ingeschreven.

Het is in dat geval echter vaak de diagnose van de socioloog of historicus dat de tegenstelling van buitenaf duidelijk als een 'sociale constructie' naar voren komt, terwijl de actoren misschien met hart en ziel vechten om een onderscheid. Zo'n constructie, zo gaat de socioloog verder, is bovendien illusoir. De tegenstelling bestaat niet echt. Ook bij de tegenstelling tussen analytisch en continentaal zijn er allerlei tegenvoorbeelden en problemen te vinden. Allereerst is er het onduidelijke begin, dat soms bij recent Frans postmodernisme wordt gelegd, maar op andere momenten in de tegenstelling tussen Bertrand Russell en het Brits idealisme of zelfs terug getraceerd wordt tot het rationalisme versus het empirisme. Daarnaast zijn er daardoor ook allerlei tegenvoorbeelden van historische interacties (zoals die tussen Frege en Husserl), wederzijdse

beïnvloedingen (zoals het hegelianisme van Wilfrid Sellars, de invloed van analytische taal filosofie op Paul Ricœur en Jean-François Lyotard, of het existentialisme van Bas van Fraassen) en een reeks filosofen die moeilijk in te delen zijn volgens de tegenstelling (zoals Alasdair McIntyre, Jules Vuillemin, Ian Hacking of Hans Radder). De conclusie lijkt dan dat er geen echt verschil bestaat, maar hoogstens twee sociaalhistorisch uit elkaar gegroeide tradities. Het enig overgebleven vraagstuk is dan een sociale geschiedenis van de tweespalt.

Vaak wordt daaruit geconcludeerd dat we dit filosofische debat dan maar moeten stoppen en vervangen door een sociologische diagnose. Toch maakt deze redenering een denkfout, want het is niet omdat een tegenstelling een illusie is dat ze geen effecten kan hebben. Bovendien steunt ze op een problematische aanname: simpelweg aantonen dat een tegenstelling illusoir is, zou genoeg zijn om deze te doen verdwijnen. Ze getuigt van een soort naïeve vooronderstelling dat alle mensen doorwinterde volutaristen zijn, die dit conventionele schema dan maar zouden weggooien en vervangen door een pragmatischer alternatief. Ze onderschat dat zulke tegenstellingen vaak als ‘symbolische essenties’ functioneren die je niet zomaar kan verlaten of verwerpen, om het in de woorden van Paul Cortois te verwoorden.¹ Vaak zijn zulke tegenstellingen deel van onze identiteit en onze instituties. Zelfs al zijn ze geconstrueerd, dan nog staat er iets op het spel, namelijk ons zelfbegrip.

Omdat deze tegenstelling institutioneel, cultureel en symbolisch is ingebakken in onze huidige conditie, is het volgens mij de moeite waard om niet zozeer de tegenstelling te ontkennen, maar er juist iets mee te doen, om zo de tegenstelling andere effecten te laten sorteren. Laat ik daarom een diplomatisch voorstel doen in een poging co-existentie mogelijk te maken, met het eeuwige risico van de diplomaat om beide partijen teleur te stellen.

Een diplomatisch voorstel

Als iemand die in beide tradities heeft rondgedwaald, blijft me de volgende anekdote bij. In discussie met een groep analytische filosofen kwam al snel naar voren wat hun harten sneller deed slaan: met argumenten spelen. Deze argumenten worden bovendien vaak eng opgevat: gefocust op de logische geldigheid, de premissen, of een zoektocht naar tegenvoorbeelden. Maar wat dan met continentale filosofen? Hebben zij simpelweg geen argumenten? Dat leek de absurde conclusie.

Mijn suggestie is dat het verschil eerder ligt in de *plaats* van argumenten binnen de continentale filosofie. Bij analytische filosofie zijn argumenten het doel, bij continentale slechts een middel (en slechts één van de middelen). Wat bedoel ik hiermee? Laat ik de volgende eerste hypothese maken: de tegenstelling is er een tussen het *concept* en het *fenomeen*. Bij analytische filosofen staan concepten op het spel; bij continentale filosofen fenomenen. Het verschil toont zich misschien het best in wat als de voornaamste zonde wordt gezien: de

analytische filosoof is verkeerd bezig als hij een onduidelijk of foutief concept hanteert; de continentale filosoof als hij bepaalde fenomenen over het hoofd ziet. Ten tweede toont het verschil zich ook in het wantrouwen tegenover de andere zijde van de tegenstelling. De analytische filosoof vindt de fenomenen vaak onduidelijk en wil zoeken naar de gepaste concepten om er grip op te krijgen; de continentale filosoof beoordeelt de voorgestelde concepten als onbruikbaar, want ze grijpen naast de fenomenen die men wil begrijpen.

Mijn hypothese behandelt ideaaltypes en impliceert niet dat analytische filosofen nooit over fenomenen spreken noch dat continentale filosofen geen concepten gebruiken. Ook is de claim niet dat je fenomenen zonder concepten of concepten zonder fenomenen kunt hebben. Eerder gaat het om wat prioriteit krijgt: de analytische filosoof stelt de rigorositeit van concepten boven de flux van fenomenen; de continentale filosoof de rijkheid van fenomenen boven de onbuigzaamheid van concepten.

Hoewel mijn voorstel hopelijk enige suggestieve waarde heeft, blijft het wellicht nog vaag. Dat is natuurlijk deels omdat ik, zoals elke diplomaat, zelf tot een kamp behoor. Als iemand die wellicht bij het continentale kamp wordt ingedeeld, ben ik zelf inderdaad eerder geïnteresseerd om een fenomeen te bespreken dan een concept. Ik doe een voorstel van een concept, maar de toetssteen is niet de interne samenhang van het concept, eerder of het adequaat het fenomeen vat. Mijn poging is geslaagd als de reactie van de lezer is dat hier iets wordt getoond dat anders onzichtbaar bleef.

Uiteraard valt mijn poging te problematiseren. Zo is het mogelijk tegen mijn voorstel in te brengen dat ook analytische filosofen om fenomenen geven. Wat is een tegenvoorbeeld anders dan het inbrengen van een fenomeen tegen een concept? Denk aan bekende voorbeelden zoals de *Gettier cases*, de Tweeling-Aarde van Hilary Putnam of de Chinese kamer van John Searle. De continentale filosoof zal wellicht niet overtuigd zijn en stellen dat deze tegenvoorbeelden niet geworteld zijn in ‘echte’ fenomenen, maar blijven hangen op het conceptuele niveau van de intuïtie, het alledaags taalgebruik of de westerse metafysica. Anderzijds kan een continentaal filosoof beweren dat hij of zij wel degelijk exacte argumenten en concepten gebruikt, maar zal de analytische filosoof niet overtuigd zijn omdat de concepten in kwestie vaak absurde ontologische aannames maken of simpelweg de heersende wetenschappelijke consensus tegenspreken. Hiervan is het fameuze boek van Alan Sokal en Jean Bricmont wellicht de meest karikaturale versie,² inclusief de bijhorende ‘Science Wars’ van de jaren 1990, maar het duikt ook op in hedendaagse discussies rond feminisme en ongelijkheid, waar continentale filosofie wordt verweten de rol van genen of de absolute afname van armoede te negeren.

Articulatie en purificatie

Deze laatste verwijzing naar wetenschappelijke consensus brengt echter een nieuw element in de discussie, dat moeilijk onder de tweedeling fenomeen of concept past. Laat ik daarom nog een tweede variant van de hypothese voorstellen. Volgens deze tweede kandidaat kan het verschil misschien beter gevat worden in de verschillende praktijk die beide kampen centraal stellen. De analytische filosoof wil de chaos van fenomenen vertalen in duidelijke concepten om verwarring, misvattingen of irrationaliteit te voorkomen; de continentale filosoof wil onze concepten herzien om de rijkheid van de wereld eindelijk een plaats te geven om zo symbolisch geweld, ideologie of reductionisme te ontmaskeren. Laat ik deze twee activiteiten respectievelijk de purificatie en de articulatie van fenomenen noemen.

Purificatie gaat om het uitzuiveren van een fenomeen waardoor duidelijk één interpretatie of conceptualisering van het fenomeen zich opdringt als juist. Purificatie draait dus om het beantwoorden van vragen omtrent de fenomenen: Hoe werken ze? Hoe hangen ze samen? Het gaat dus om het stabiliseren, systematiseren en veralgemenen van fenomenen, ze eventueel isoleren en een reeks argumenten opstellen waarom hierdoor maar één enkele opvatting aanvaardbaar is. In filosofie gebeurt dit in eerste plaats via conceptuele analyse en gedachtenexperimenten. In wetenschap kan purificatie meer omvatten, bijvoorbeeld een instrumentele proefopstelling om de mogelijke storende factoren te controleren. Fenomenen, die zich in de buitenwereld nog onduidelijk uitspreken over hun interpretatie, worden dus gedresseerd tot getuigen voor één en slechts één theorie. Filosofie als purificatie is dus gericht op het systematiseren en verklaren van delen van de werkelijkheid via het introduceren van exacte en stabiele concepten die alle andere interpretaties uitsluiten.

Onder articulatie versta ik het tot stand brengen van een veld van fenomenen waardoor onderscheidingen naar voren komen die daarvoor niet zichtbaar waren. Het gaat met andere woorden niet om het zoeken naar de juiste antwoorden, maar eerst en vooral naar de juiste vragen. Ongearticuleerde fenomenen hebben niet enkel het probleem dat we niet weten hoe ze functioneren, maar ook dat het onduidelijk is of er werkelijk een fenomeen bestaat. De filosoof tracht fenomenen te articuleren door het invoeren van concepten, maar ook via het gebruik van verbeelding of van literatuur. Articulatie speelt ook in de wetenschap, maar bewandelt ook daar andere pistes. Zo articuleert de wetenschapper via wetenschappelijke instrumenten of het introduceren van een wiskundige taal. Denk aan de geschiedenis van het elektromagnetisme of statistiek. Articulatiewerk maakt ons dus gevoelig voor een reeks verschillen in de wereld die anders slechts een vage en uniforme reactie teweeg zouden brengen, maar die nu om een gearticuleerde respons vragen. Filosofie als articulatie is er dus op gericht te leren om op nieuwe manieren geaffecteerd te worden door de wereld opdat alle relevante fenomenen de nodige erkenning zouden krijgen.

Het is duidelijk dat continentale filosofie vaak meer voeling heeft met articulatiwerk en analytische filosofie met purificatiwerk. Dat uit zich ook in de verwijten naar elkaar: voor analytische filosofen zijn de fenomenen waarover hun continentale tegenhangers spreken vaak niet genoeg gepurificeerd; continentale filosofen vinden dan weer dat de fenomenen van analytische filosofen vaak niet goed gearticuleerd zijn en dat al hun purificatiwerk dus zinloos is. Aangezien ze dan op twee verschillende niveaus spreken, leidt dit tot een dovemansgesprek.

Als mijn voorstel enigszins adequaat de tegenstelling tussen beide tradities articuleert en purificeert lijken hier voor beide kampen normatieve lessen uit te trekken. Een eerste is uiteraard dat beide van elkaar kunnen leren: analytische filosofen over het belang van articuleren; continentale filosofen over dat van purificeren. Maar belangrijker is wellicht de boodschap dat beide zaken nodig zijn om tot goede filosofie te leiden. Terwijl analytische filosofen vaak het articulatiwerk overslaan, durven continentale filosofen nogal eens de fout te maken om purificatiwerk helemaal overboord te gooien. Vaak speelt bij dat laatste een verwarring tussen een vorm van purificatiwerk en eender welke purificatie. Het doel mag niet zijn ons van eender welke vorm van purificatie te bevrijden, maar hoogstens de problemen met de huidige vormen aan te kaarten.

Omgekeerd moet het articulatiwerk op waarde worden geschat. Het is niet omdat een filosofisch werk niet uitmondt in een perfect gepurificeerd concept dat er niets waardevols in gebeurt. Een typische frustratie met continentale filosofie is dat elke filosoof zijn eigen grote systeem en dus een te grote instapkost heeft. Vanuit mijn hypothese is dat niet zo verwonderlijk: elk van deze filosofische systemen moet wel geheel opnieuw beginnen als ze vooronderstellen dat bepaalde fenomenen niet goed gearticuleerd zijn. Het heeft geen zin purificatiwerk over te nemen van wat niet goed gearticuleerd is. Dat is de inzet van de fenomenologie, van Heideggers Seinsvergeessenheit of van Levinas' alteriteit. Het is ook het verwijt richting analytische filosofie: analytische filosofen zijn blind voor het impliciete en problematische articulatiwerk bij alledaagse begrippen. Deze begrippen zijn niet zomaar gegeven, maar gevormd door ideologie of de westerse geschiedenis van de metafysica. Tegelijkertijd is de ambitie van continentale filosofie vaak niet deze gearticuleerde fenomenen geheel te purificeren. Articulatie is geslaagd wanneer de lezer overtuigd wordt dat iets een stem heeft gekregen dat anders verloren en vergeten was: de Ander, de biomacht, de uitzonderingstoestand, de duur, Auschwitz, de spektakelmaatschappij, het Zijn, Gaia, de aura, het geschil, de cyborg, de zondebok, het totalitarisme, enzovoort.

Het leidt ten slotte ook tot een andere vorm van kritiek. Bij purificatie bestaat die uit ofwel het aanbrengen van een tegenvoorbeeld dan wel van empirisch equivalente theorieën. Je toont dan aan dat de voorgestelde concepten vloeken met een aantal casussen die niet te negeren vallen of je toont aan dat er alternatieve verklaringen zijn die alles evenwaardig kunnen duiden.

Bij articulatie functioneert kritiek anders. Ook hier zijn twee opties. Een

eerste optie is aantonen dat het gearticuleerde fenomeen eigenlijk niet bestaat of niet relevant is. Populairder is echter vaak de tweede optie: aantonen dat achter de articulatiepoging nog ongearticuleerde fenomenen schuilgaan. Een groot deel van de geschiedenis van de continentale filosofie lijkt die logica te volgen. De filosoof die zo de bevrijder wilde zijn van onderdrukte fenomenen wordt zelf ontmaskerd als de onderdrukker. Denk aan het intern marxistisch scheldproza over wie al dan niet orthodox marxist is of aan het historisch steekspel tussen Nietzsche, Heidegger, Levinas en Derrida over de vraag wie nu werkelijk aan de metafysica ontsnapt.

Mijn diplomatisch voorstel is dus om de tegenstelling tussen continentale en analytische filosofie te vertalen naar die tussen articulatie en purificatie. De droom is dan dat zo'n voorstel niet enkel zorgt voor meer onderling begrip, maar ook voor nieuwe kruisbestuivingen. Goede filosofie bestaat immers altijd uit zowel articulatie als purificatie.

Noten:

1 Paul Cortois, 2018, *Symbolische essenties*, Kalmthout, Pelckmans Pro.

2 Alan Sokal en Jean Bricmont, 1999, *Intellectueel bedrog: postmodernisme, wetenschap en antiwetenschap*, Berchem, EPO.